

SMILJA AMON, Ljubljana

SUVREMENI TISAK I NJEGOVA VREMENSKA DIMENZIJA

Periodični je tisak društvena pojava koja se kao kulturni izraz čovječanstva integrirala u određeno doba i civilizaciju. On se je razvijao u vremenu i prostoru, pa stoga ima i svoju vremensku i geografsku dimenziju. Obje dimenzije sudjelovale su u njegovu sadržajnom određenju.

Vremenska dimenzija tiska ovisi o zakonu povijesnog razvoja i znači samo opći smjer ustanovljen s pomoću apstrakcije zajedničkih crta i u različitim povijesnim razdobljima. Ako potvuđujemo Leibnitzov stav da se »Izvor sadašnjih stvari nalazi u prošlim stvarima«, a »stvar se nikada ne spoznaje bolje nego po svojim uzrocima« — odmah smo odgovorili onima koji misle da je sadašnjost razumljiva sama iz sebe i koji se u ime »suvremenosti« bore protiv poznavanja prošlosti kao protiv nepotrebnog historizma. Ta opis i razrješenje starijeg stupnja neke pojave još ne znači razjašnjenje njezina mlađeg stupnja. Poznavanje sadašnjosti, koja je, razumljivo, rezultat neke prošlosti, tek uvjetuje njezino razumijevanje i zato po retrogradnoj metodi možemo tražiti put od poznatijeg k manje poznatome.

Razvoj novinarstva u svijetu povijesna je kategorija koja je tijesno povezana s borbom za slobodu pisane i govorene riječi. Slobodu ne možemo razmatrati izvan vremena i prostora, osobito ne bez tijesne povezanosti s razvojem proizvodnih snaga i stupnja društvenog napretka. Pri povijesnoj ocjeni periodičnog tiska treba analizirati društvenu cjelinu po njezinim konkretnim sastojcima. Objedinjavanje pak pojedinih elemenata tog razvoja ne možemo objasniti ciljem — budućnošću, nego uzrocima, tj. prošlošću. Pri tome moramo slijediti znanstvenu metodologiju koja s određenim kriterijima ponovljivosti i ustanovljavanja kvantitete razlikuje značajno od beznačajnog u povijesnom događaju. Tom metodom dobivene činjenice možemo poopćiti u konkretne teoretske zaključke. Tek pri dovršenim povijesnim procesima možemo dati uzročno objašnjenje neke pojave. Život se neprestano mijenja, a usporedno s njime i njegove unutarnje zakonitosti. Svako doba ima i svoja mjerila, koja štoviše mogu biti različita. Metodološki nema razlike između analize prošlosti i suvremenosti. Proučavanje svakog razdoblja ima svoje prednosti i teškoće. Prednosti pri proučavanju suvremenosti su slijedeće:

- a) prije svega u poznavanju suvremenog mehanizma života i vlastiti iskustava;
- b) ima više sačuvanih izvora — i to onih najvažnijih, koji ne ovise o slučajno sačuvanim nalazištima;

c) izvore mogu dopunjavati svjedočenja suvremenika.

Zbog pomanjkanja povijesne distance istraživač suvremenosti najčešće nailazi na slijedeće teškoće:

a) ne poznaje istinske posljedice nekog događaja;

b) pri dovršenim razvojnim procesima istraživač može dokazati svoje procjene — a kod nesvršenih razvojnih procesa to su hipoteze;

c) kao suvremenik znanstveni je radnik pod utjecajem vlastita svjetovnog nazora, subjektivnih ocjena i osjećaja;

d) i, ne kao posljednje, nedostupnost (profesionalna i ekonomska tajna) i propaganda teške su prepreke u njegovu radu. No metodologija istraživanja nekog razvoja (razvoja tiska također) ista je za sva razdoblja.

Sloboda tiska pri svojem je nastanku, u vrijeme građanskih revolucija, već sadržavala elemente koje danas obuhvaća pojam slobode informacija. S tehnološkim i društvenim razvojem pojam slobode informacija doživio je kvantitativne i kvalitativne promjene. Različito poimanje slobode tiska odražava i različite konkretne tipove društvenih uređaja, njihovu određenu gospodarsku, političku i kulturnu strukturu. Zbog toga nije moguća jednokratna statična definicija slobode tiska za sva vremena i sisteme.

Suvremeni tisak je očit i uvjerljiv dokaz našeg vremena. Kao masovni medij on se uključuje u svjetski proces komuniciranja i predstavlja u određenoj mjeri, uz radio i televiziju, integracijsko sredstvo svijeta i svjetskoga društva. Po načinu uređivanja i sadržaja svjetski se tisak pojedinih država razlikuje tako kako se razlikuju društveno-politička ustrojstva tih država. Sloboda tiska teoretski je proklamirana u gotovo svim ustavima svijeta, ali su tumačenja te slobode i uvjeti njezini posve različiti. Zbog toga se danas susrećemo sa slobodama tiska koje se međusobno razlikuju: po pravnom položaju i po zadacima; po tome da li su živi stvaralac i odraz javnog mnijenja; da li su uključene u interesne špekulacije; da li služe postavljenim političkim i etičkim ciljevima; ili su puko sredstvo za stjecanje dobitka. No društveno uređenje i ustavnost nisu jedini i odlučni činitelji koji sudjeluju u oblikovanju nacionalnog tipa novinstva. I kulturna razina, nivo naobrazbe nekog naroda, njegove sklonosti, usmjerenost općeg ukusa, stupanj i kvaliteta potreba komuniciranja i cjelokupna povijesna prošlost suodređuju njegov rast. Kada u svjetskom tisku tražimo srodne oblike, osnovna načela, tada se susrećemo sa suprotnim skupinama i skupinama među kojima su grube i fine nijanse uvjetovane posebnim političkim odnosima ili, što pogađa mlade države, stupnjem razvoja demokracije i zrelosti. To nije jednostavni rascjep između »totalitarnog« tiska i »tiska Slobodnog svijeta«, kako ga određuju neki zapadnoevropski teoretičari (Dovifat), nego je to posebnost pojedinačnosti koja se uključuje u opći fenomen što ga istražujemo — slobodni tisak.

Danas prema podacima UNESCO-a izlazi dnevno više od osam tisuća novina u 315.000.000 primjeraka. Više od 160 novinarskih agencija sabire i raspućava informacije po državama svijeta. Ali dnevni tisak jedini je kojem nije posrećilo da slijedi povećanje svjetskog stanovništva u posljednjih deset godina. Ni naklade, osobito američkih i zapadnoevropskih kuća, nisu se bitno povećale.

Danas u svijetu vlada također krajnje nesrazmjerje u raspodjeli svih masovnih medija. Dvije trećine ljudi koji žive u nerazvijenim državama Afrike,

Azije i Latinske Amerike ne može se koristiti ni najmanjim minimumom sredstava informiranja. Velika većina masovnih medija koncentrirana je u razvijenim državama Evrope, Sjedinjenim državama i u Japanu.

Za suvremeni je tisak posebno važan proces koncentracije. On se odvija u dva smjera:

1) Horizontalna koncentracija, za koju je značajan razvoj lokalnog i regionalnog tiska, i

2) Vertikalna koncentracija, koja ujedinjuje goleme koncerne, pa su oni monopolski vlasnici svih sirovih baza koje omogućuju izdavanje periodičnih publikacija.

Oba problema koncentracije masovnih medija u suvremenom svijetu upozoravaju na negativnu tendenciju monopolizaciji informacija i na podjelu svijeta na interesne sfere, pa zamagljuje optimističku viziju globalnog komuniciranja kao integracijskog sredstva svijeta i svjetskog društva.

Pri istraživanju suvremenog tiska moramo uzimati u obzir prije svega sljedeće oblike istraživanja:

1) Međusobni odnos među društvenim institucijama i tiskom. Od svojeg postanka tisak i drugi masovni mediji djelovali su kao politički instrumenti, a ne samo kao jednostavni širitelji novosti. Uvijek se je uspostavljala interakcija između države i masovnih medija. Ti mediji uvijek su se koristili kao oružje u borbi za vlast. Zbivalo se i obratno: veliki novinski trustovi borili su se za sudjelovanje u političkoj vlasti.

2) Oblici pritisa. Vladajuća klasa uvijek je zloupotrebljavala državu tako što je zavládala masovnim medijima. Razvio se cijeli sistem uredaba i pritisa da se postignu ciljevi: cenzura, postupci za dozvole, izdavačke kaucije, porezi (Taxes of knowlidge u Engleskoj), pravne odredbe o građanskoj i kaznenoj odgovornosti novinara itd. Pojam slobode tiska izvire upravo iz borbe društvenih klasa protiv tih ograničenja. Pravne sankcije nisu jedina ograničenja pri uvođenju slobode informacija. Vrlo često formalno nepriznati ekonomski pritisak igra odlučnu ulogu pri ostvarenju slobode informacija. To su razne subvencije, pogodnosti, narudžbe za oglase i slično. Oglasna politika ponekad je ključ za potkupljivanje interesnih skupina koje se skrivaju iza formalno neovisnih poduzeća. Postavlja se pitanje: u kojoj mjeri može tisak utjecati na javno mnijenje? Ako novine dopiru samo do manjine stavnovništva — elite obrazovanih — a njegovo izlaženje omogućuju ograničena materijalna sredstva, on u određenom povijesnom razdoblju može biti odsjaj javnog mnijenja — odnosno odsjaj mnijenja interesne skupine koja ga izdaje. Ali s razvojem kapitalizma i imperijalizma postalo je obavještavanje u tisku kompleksniji problem, kako zbog vlada koje se nikada nisu prestale zanimati za tisak, tako i zbog novinskih agencija, dopisnika i urednika — posebno pak još kada je kapital od tiska napravio veliki industrijski i komercijalni posao. S druge strane proširenost tiska prouzročila je to da je on postao osnovno oružje u socijalnim, narodnim i međunarodnim sporovima. U suvremenom svijetu gotovo da nema slobodnog i neovisnog tiska, pa je njegova dokumentarna vrijednost stoga zapravo malena. (Tisak pak može biti dokumentarni materijal ako smo svjesni ove njegove ovisnosti.) Tisak je dakle u pretežnoj mjeri oruđe s pomoću kojeg vlast ili interesne skupine utječu na javno mnijenje, a nije odsjaj javnog mnijenja (Henri Calvet: *La presse contemporaine*, str. 202.).

3. Istraživanje izražajnih sredstava. Novinska riječ, stil, novinarske vrste, povijest djelovanja velikih publicističkih osoba — sinteza tih elemenata zajedno s poviješću razvoja tehničkih mogućnosti tek je kompletna povijest novinarstva. Ne samo istraživanje političke povijesti, nego i literarna povijest s objašnjenjem literarnih stilova i struja omogućuje razumijevanje razvoja svjetskog novinarstva. I razvoj tehničkih sprava (brzjav, rotacijski strojevi, teleprinteri itd.) utjecao je na novinarski stil i obratno.

Povijest tiska bila je do sada pretežno ograničena na istraživanje nacionalnih povijesti tiska. Ali taj je oblik jednostran. Povijest novinarstva je svjetska povijest novinarstva koja se istražuje u konstelaciji međusobnih utjecaja i prijelaza.

Pokušamo li ostvariti komparativni istraživački oblik, tada se javlja problem periodizacije. Povijesne međaše izabiremo iz političke i društvene povijesti, iz literarne povijesti, iz povijesti borba za slobodu izražavanja i iz povijesti tehničkog razvoja. Povijest novinarstva je sinteza: 1. nastanka i razvoja masovnih medija, 2. ocrtavanja velikih publicističkih osoba i 3. analize publicističkih djela.